

Jeffrey Sachs Amerikának ad tanácsokat

Jeffrey Sachs: *The Price of Civilization – Economics and Ethics after the Fall*. The Bodley Head, London, 2011, 322 o.

A hazai közgazdász-társadalom túlnyomó része Jeffrey Sachstól úgy ismeri, mint aki az 1990-es években a kelet-európai kormányoknak adott gazdasági tanácsokat. És valóban, 1989-ben az akkor még csak 35 éves harvardi professzor szinte valamilyen kelet-európai országban feltűnt, és annak idején híreket kaptunk arról is, hogy a szovjet utódállamok is igénybe vették tanácsait. Sachs rendszeres meghívottja és előadója volt tudományos konferenciáknak, és népszerűsítő, ismeretterjesztő célzatú újságcikkeket is nagy számban írt, amelyek fordítása sok-sok országban meg is jelent.¹ Konkrét tanácsaival leginkább a lengyelországi és az oroszországi gazdaságpolitikát volt módja befolyásolni. Ezekben az országokban hónapokat, sőt éveket töltött el.² Ma is érdemes elolvasni Sachs 1990 elején az *Economist*-ben megjelent tanulmányát, amelyet az akkor már részleteiben is kidolgozott lengyel stabilizációs program ismeretében írt. Címe a kortársak számára szinte üzenetértékű: „Mi a teendő?”³ Már ebben a cikkben is szerepelt a *shock programme* kifejezés, ami azután igen hamar sokterápia fordításban került be a magyar közgazdasági köznyelvbe (Sachs [1990]).

Sachs tavaly megjelent könyve viszont (amelynek angol címét szabad fordításban talán így adhatjuk legjobban vissza: *Ha egy civilizált országban akarunk élni...*) az Egyesült Államokról szól, és az amerikai közönség számára íródott. Ám a szerző megközelítési módja semmit sem változott a két évtizeddel korábbi, kelet-európai tanácsadói periódusához képest. Mostani könyvének már a legelső mondatában egy sokkoló állítással kezdi az okfejtést: „Amerika válságban van.” (ix. o.), majd rögtön előrebocsátja az általa javasolt terápiát is. A gazdasági felemelkedés alapja „a polgári erények újraélesztése”. Másképpen fogalmazva, Sachs ugyanúgy, mint a posztkommunista gazdasági problémák elemzésekor, most is abból indul ki, hogy mind a diagnózis, mind a terápia a gazdaságon túlmutató, a politika és az etika dimenziójában értelmezendő összefüggések feltárása útján lehetséges csupán.⁴

¹ Magyarul – tudomásom szerint – csak kevés cikkének fordítása jelent meg.

² Sachsról, a korszakról és a külföldi tanácsadók szerepéről Major [1996].

³ A cikk címe – mint azt e folyóirat olvasói közül bizonyára sokan értik, kettős utalást is tartalmazott. Egyfelől, 1903-ban ezzel a címmel írt egy a maga idején nagy hatású tanulmányt az oroszországi bolsevik forradalom későbbi vezetője, V. I. Lenin. Másfelől már Lenin pamfletjének a címe is közvetlen átvétel volt: a 19. századi orosz filozófus, N. Csernisevszkij 1863-ban írt utópista esszéregényének címe is pontosan ez volt.

⁴ Ez a megközelítés szoros szellemi rokonságban áll Akerlof–Shiller [2011] közelmúltban magyarul is megjelent, nagy hatású könyvével.

Ami a pusztá tényeket és azok értékelését illeti, a könyv első részének (A nagy összeomlás) nyolc fejezete nem kínál sok meglepetést azok számára, akik a 2008-as pénzügyi világválság óta folyamatosan követték az angolszász szaksajtót. Sok más elemzőhöz hasonlóan – ide értve Obama elnököt, valamint az olyan Nobel-díjas közgazdászokat, mint Paul Krugman vagy Joseph Stiglitz – Sachs is abból indul ki, hogy „a válság gyökerei az erkölcsi válságban keresendők, még pontosabban az amerikai politikai és gazdasági elit polgári értékeinek eróziójában” (3. o.).

Sachs a válság mérhető makroökonómiai indikátorait hosszú listába szedte. Ebben csupa olyan tétel szerepel (például a megtakarítási ráta csökkenése 1980 és 2006 között, a szüntelenül emelkedő költségvetési hiány 1955 és 1991 között, a növekvő jövedelmi különbségek 1980-tól kezdve), amelyek jelentőségét egyetlen képzett makroökonómus sem vitatná el. Ezek magyarázataként viszont Sachs sajátos gondolatmenettel áll elő. Szerinte mindezekért a bajokért a „szélsőséges libertáriánus eszmék” felelősek, konkrétan azok a Ronald Reagan elnöksége idején főárammá erősödött gazdaságpolitikai eszmék, amelyek azóta is meghatározó befolyással vannak a döntésekre.

Azok számára, akik nem nagyon járatosak az amerikai szövetségi állami rendszer történetében, illetve a történelmi meghatározottság által befolyásolt mai működési szabályok részleteiben, az első rész 4. és 5. fejezete sok új ismerettel szolgál. A szerző elemzésének kiindulópontja egy idősor: a szövetségi kormány polgári célú (vagyis a honvédelmi kiadások nélkül számított) kiadásainak 1946 és 1986 közötti alakulása. Ebből kiderül, hogy ezek a kiadások a második világháború követően a GDP 5 százalékáról 17 százalékra nőttek, viszont 1986-ot követően egészen 2008-ig lényegében stagnáltak. Mármost az újdonság abban van, hogy Sachs kimutatja a trend megtörése mögött meghúzódó társadalmi konfliktust. Kiderül, hogy a szövetségi kormány által működtetett, 1986-ig szinte szakadatlanul erősödő jövedelem-újraelosztásnak kezdetben és azután hosszú időn át kik voltak a nyertesei. A válasz: a fehér, angolszász eredetű középosztály egyes tagjai. A trend pedig akkor tört meg, amikor a fehér középosztály számára világossá vált, hogy a redistribúció már jó ideje egyre inkább a feketék, a színesek, az aluliskolázott társadalmi rétegek számára biztosított többletjövedelmet. Személyileg a nagy változás – a magyar közvélemény számára alig-alig ismert és még kevésbé *elismert* – Lyndon Johnson elnökhöz kapcsolódik. A nagyon is ismert Kennedy elnök meggyilkolása után az alelnökből elnökké előlépett Johnson volt az, aki 1964-ben és 1965-ben aláírta a polgári jogokról, illetve a választásokkal kapcsolatos jogokról szóló törvényeket. Ezek a törvények döntő módon járultak hozzá az amerikai rasszszolgátság szégyenletes örökségének a felszámolásához.

Ez az a pont, ahol fontossá válik az amerikai berendezkedés szövetségi állami struktúrája, merthogy a világon kevés olyan fejlett és gazdag ország van, ahol a lakóhely és a társadalmi státus között olyan szoros lenne az összefüggés, mint az Egyesült Államokban. Amikor a demokrata párti Johnson elnök – Sachs megítélése szerint is – igazi államférfiú erényeket mutató bátorsággal aláírta az említett törvényeket, ezzel valójában azt is eldöntötte, hogy a jövőben többletforrásokat kell nyújtani a kedvezményezett társadalmi csoportoknak. S mivel a déli államokban viszonylagosan nagy arányban éltek színes bőrűek és szegények, előre látható

volt, hogy emiatt a déli államok középosztálybeli fehér szavazói el fognak fordulni a demokratáktól. Sachs ezzel kapcsolatban idéz egy Johnsonnak tulajdonított mondást, amelyet az elnök állítólag egyik közeli munkatársának súgott a fülébe a polgári jogokról szóló törvény aláírásakor: „most adtam át a déli államokat a republikánusoknak egy generációnyi időre” (284. o.). Vagyis Johnson tudta, hogy mit tesz, és éppen attól volt igazi államférfi, hogy vállalta a közérdek szolgálatát, akár saját pártjának az érdekeivel is szembe menve.

Merthogy a fiskális újraelosztás területén a későbbiekben a következő történt. Az afroamerikaiak és más kisebbségek (például a spanyol ajkúak) jogi emancipációját követően a szövetségi transzferok kedvezményezettjei egyre inkább ezek a csoportok lettek, míg a korábbi kedvezményezettek helyzete viszonylagosan romlott. Kicsit leegyszerűsítő példát használva, Sachs ezt úgy magyarázza, hogy az 1960-as évek végétől kezdve kevesebb segély jutott a ditroiti autógyárak fehér fizikai munkásainak, miközben egyre több pénzt kaptak a déli államok nagyvárosi nyomornegyedeiben élő, gyermekeiket egyedül nevelő fekete anyák. Sachs szerint végső soron ez a magyarázata annak, hogy miért volt az amerikai középosztály többsége számára hihető és sikeres az a konzervatív társadalmi fordulat, amelynek okát Reagan elnök úgy fogalmazta meg, hogy „a kormányzat nem megoldás a problémáinkra, a kormányzat maga a probléma”.⁵ Még tovább egyszerűsítve – és némileg cinikusan átfogalmazva – a fehér középosztály szavazóinak gondolatmenetét ezt mondhatjuk: „ha én nem részesülök az újra elosztott adóbevételekből, akkor ellene vagyok az újraelosztásnak”.

De ezen a ponton még nem is ért véget a történet. Az amerikai szövetségi rendszer ugyanis úgy működik, hogy az újraelosztás számszerű arányait az átlagos választó közvetlenül nem ismeri, merthogy a mechanizmusok igen bonyolultak, laikusok számára átláthatatlanok. A szavazók pedig a fülke magányában leginkább a médiából kapott információkra, féligazságokra és közhelyekre alapozva hozzák meg döntésüket. Sachs részletes elemzéssel kimutatja, hogy az Egyesült Államokban a középosztálybeli szavazók már hosszabb idő óta egyfajta fiskális illúzió rabjai. Éppen azokban az államokban (például Új-Mexikó, Mississippi, Alabama) nőtt meg az adózásellenesség, amelyek a szövetségi kormány nettó kifizetéseit tekintve a leginkább nyertesei az újraelosztásnak.

A globalizációról szóló fejezetben sok érdekes szám és idősor található, de igazán eredeti gondolattal nem találkozik az olvasó. A kiindulópont az, hogy végső soron a globalizáció üdvözlendő fejlemény, mert az egész emberiség nyerhet rajta. A szerző két folyamatot tárgyal részletesen: a technológiai forradalmat, amelyben a számítógépek, az internet és a mobiltelefon megjelenése a lényeg, valamint azt, hogy Ázsia világgazdasági súlya jelentősen megnövekedett, és még nőni is fog.⁶ Amerika szempontjából azonban – Sachs véleménye szerint – súlyos következményei lettek annak, hogy a globalizáció Amerikára gyakorolt hatásait a kormányzat teljesen elhibázott módon értelmezte. Ezért leginkább Alan Greenspant, a Fed 1987

⁵ Ez a mondat Reagan 1981. január 20-i elnöki beiktató beszédében szerepelt először.

⁶ Sachs ezen a ponton – és a könyv más helyein is – nagy jelentőségűnek tartja még a globális környezeti katasztrófák miatti fenyegetettséget is. Terjedelmi és műfaji okok miatt ezekre a részekre a jelen könyvismertetés nem tud kitérni.

és 2006 között regnáló elnökét hibáztatja. Greenspan ugyanis úgy vélte – és ezt számos nyilvános fórumon sokszor el is mondta –, hogy az amerikai gazdaság termelékenysége egyenletes ütemben, megnyugtató módon emelkedik, és *leginkább ennek* köszönhető, hogy az amerikai infláció szintje mindvégig alacsony maradt. Szemben ezzel a gondolatmenettel, Sachs úgy látja, hogy az infláció a Kínából és más ázsiai országokból tömegesen beáramló olcsó fogyasztási cikkek miatt maradt alacsony – vagyis a belföldi termelékenységnövekedésnek ehhez kevés köze volt. A végzetes hiba ott történt, hogy Greenspan a termelékenységre vonatkozó optimista hipotézisére támaszkodva folyamatosan lazította a monetáris politikát, ami azután az olcsó hitelekre alapozódva felpörgette a lakossági fogyasztást és a lakásépítési szektort. Az ebből következő, túlzott eladósodásnak lett az egyik következménye a 2008-as pénzügyi összeomlás, a másik – nem kevésbé súlyos – folyománya pedig az, hogy az amerikai feldolgozóipar drámaian összeszűkül a kínai és ázsiai importverseny hatására. Sachs utal arra is, hogy a bajok kialakulása idején többen is figyelmeztettek: a Greenspan által feltételezett termelékenységi felfutásnak az adatokban nyoma sincs, ezért indokolt lenne olyan állami programok indítása – például az oktatás területén –, amelyek hosszabb távon valóban garantálnák az amerikai ipar versenyképességének javulását. De mivel ezen a téren a reagan adminisztráció nem látott okot az aggodalomra, semmi sem történt.

Őszintén szólva, a recenzens számára Sachs ezen érvelése nem meggyőző, de legalábbis hiányos. A könyvben egy szó sincs az alternatíváról. Utólag persze mindig könnyű bölcsnek lenni. De mi történt volna akkor, ha a Fed elnöke annak idején mindent pontosan úgy látott volna, ahogyan Sachs 2011-ben *ex post* értékelte a helyzetet? Ha a monetáris politika annak ellenére is szigorú lett volna, hogy semmiféle inflációs fenyegetés nem látszott, és így a háztartások, illetve a vállalatok magas kamatokkal találták volna magukat szembe, akkor annak bizonyára egy akár tíz éven át elhúzódó recesszió lett volna a következménye, és nem az, ami történt: nagy fellendülés után nagy visszaesés. Miért lett volna jobb ez a második forgatókönyv, mint ami ténylegesen történt?

Van Sachsnek egy továbbá bíráló megjegyzése is, amellyel viszont csak egyetérteni lehet. A szállítási költségek meredek zuhanása a globalizációs versenyben az amerikai gyáripár fizikai dolgozóit borzasztó helyzetbe hozta. Csak úgy tarthatták meg állásaikat, ha belenyugodtak abba, hogy reálbérük évtizedes időtávban is stagnál, miközben az amerikai társadalom iskolázottabb, képzetesebb tagjai évről évre növelni tudták jövedelmüket, illetve vagyonukat. A társadalom kettészakadt, és az egymást követő kormányok keveset tettek az ebből fakadó feszültség kezelésére. Itt nem a tőkésék és a munkások ellentétéről van szó; a szakadás az alkalmazotti rétegen belül ment végbe. Legalább 200 éve az „amerikai álom” része volt az, hogy aki nem járt egyetemre, nem akart vállalkozni, de képes és hajlandó volt becsületesen dolgozni a mezőgazdaságban, a gyáripárban vagy a szolgáltatószektorban, az ebből tisztességesen meg tudott élni. Ebben a feltételrendszerben nőtt fel a mai „underclass” sok tízmilliónyi tagja, akik talán fiatal korukban akár tanulhattak is volna. De nem tették, mert akkor nem láthatták előre a végzetes következményeit annak, hogy kimaradtak a gimnáziumból, nem mentek főiskolára.

A könyv 7. és 8. fejezete (Csalnak a pályán, Megzavarodott társadalom) aligha értékelhető kellő empátiával egy olyan olvasó számára, aki nem él az Egyesült Államokban, és nincs kitéve mindennap az ottani országos és helyi politika szélsőségeinek. Akármint is ítélünk minderről Magyarországon, ez a két fejezet sok érdekes és új információval szolgál. Sachs ezt a világot úgy látja, hogy a bajok okát a történelmileg kialakult erőviszonyokban kell keresni: a nagy országos politikai pártok gyengék, míg az egyes tagállamok és ezen belül az egyes választási körzetek nagyon erős politikai érdekképviselőre tettek szert. Ez még önmagában nem ártana a demokráciának, sőt éppen ez, a helyi érdekek nagyon erős képviselője adja meg az amerikai átlagpolgár számára azt a fontos érzést, hogy van értelme szavazni. Csakhogy amikor választásokra kerül sor, akkor a kampányt minden szinten a nagyvállalati elit (*corporatocracy*) finanszírozza. Sachs szerint négy nagy üzleti lobbijátssza ebben a meghatározó szerepet: a hadiipari komplexum, a Wall Street-i pénzügyi vállalkozások, a transznacionális olaj- és közlekedési vállalatok, valamint a gyógyszergyárakat és a betegbiztosítókat is magában foglaló egészségügyi lobbiját. Az amerikaiak pedig hagyják, hogy a nagyvállalati propagandagépezet manipulálja őket. S ez – Sachs szerint – nemcsak a napi politikai ügyekre értendő, de a gazdaságiakra is: sok család eladósodott, és formálisan is csődbe ment.⁷ „Ahogyan Washington felhagyott a hosszú távú érdekeket követő kormányzással, úgy tették féle a háztartások is a józan eszüket, amikor a családi költségvetés felosztásáról döntöttek.” (135. o.) Az agresszív marketingkampányok, a televízió és a számítógép előtt töltött sok-sok óra megtette a maga káros hatását.

Természetesen Sachs sem úgy gondolja, hogy az amerikai fogyasztó egyszerűen ostoba és/vagy meggondolatlan. Több más példa mellett, a lakásszektor működésén keresztül mutatja be, hogy a manipuláció miként működik. Amikor az amerikai átlagpolgár házat vásárol, valójában nem az épület előnyeit-hátrányait mérlegeli, hanem az adott környék szociális-társadalmi presztízsét jövedelmi, faji és etnikai dimenziók mentén. Mivel Amerikában az állami iskolákat helyi adókból finanszírozzák, a fiatal szülők által jobb környéken megvásárolt ingatlan utat nyit a gyerekek számára a jobb iskoláztatás felé. Ezért a célért pedig a szülők sokat hajlandók áldozni, így pozitív visszacsatolás indul be: ahogy a jómódúak felfedeznek maguknak egy körzetet, ott folyamatosan emelkedni kezdenek az ingatlanárak, ami azután egyre több még gazdagabb beköltözőt vonz az adott településre, városrészbe. Ezért kell agyondolgoznia magát mindenkinek, és ezért válik kényszerré a háztartások számára az eladósodás. Addig, amíg az ingatlanárak emelkednek, ez a befektetési döntés anyagilag is kifizetődőnek tűnik. A bajok láncolata akkor indul be, amikor az ingatlanárak esni kezdenek.

A javasolt terápiát a könyv második része (A prosperitás útja) tartalmazza. Őszintén szólva, a könyv utolsó öt fejezetét aligha tudja mosolygás és fejcsóválás nélkül végigolvasni az a kelet-európai értelmiségi, aki még emlékszik a rendszer-

⁷ Mint erről mostanában Magyarországon is egyre többször esik szó, az Egyesült Államokban régóta ismeretes a magáncső intézménye is, vagyis formális jogi eljárás szabályozza, hogy mi történhet akkor, ha egy háztartás nem képes törleszteni a magánadósságát.

váltás előtti időkre, amikor a „szocialista embertípus” kinevelésének jelszavától volt hangos a kommunista propaganda. Sachs a mai „rossz amerikaiakat” akarja „jó amerikaivá” átnevelni. Emlékezzünk csak vissza, mik voltak a szocialista ember mint a makarenkói idealizált állampolgár legfontosabb jellemvonásai: önzetlenség, műveltség és lelkesedés.⁸ Amit Sachs saját honfitársainak tanácsol, az bizony nem sokban különbözik a makarenkói elvektől. A szovjet időket idéző módon próbálja meg- és felszabadítani az amerikai átlagpolgárt a hamis tudattól, a kispolgári előítéletektől. Persze megint nem arról van szó, hogy Sachs régóta halott marxisták és bolsevikok örökébe kívánna lépni, jöllehet egy fontos kérdés tárgyalásakor kifejezetten utal Marx munkásságára.⁹

Egyfelől, az általa „hagyományosnak” nevezett és ma is elfogadott amerikai értékekre hivatkozik. Közvélemény-kutatásokra épített, bizonyára teljes mértékben korrekt elemzésekre hivatkozva azt állítja, hogy az amerikaiak 95 százaléka ma is úgy gondolja, hogy „mindenkinek segítenie kell a nálánál rosszabb sorsúaknak”, hogy 72 százalék szerint „túl nagyok a jövedelmi különbségek”, 80 százalék egyetért azzal, hogy „az adójából a kormány átképző programokat finanszírozzon a munkanélküliek számára” (80. o.) stb. Másfelől, az ő eszményképe Buddha, Arisztotelész és a dalai láma, akik mindhárman a „középút” és a „mérsékletesség” tanát hirdették. Miután e három klasszikus szerzőtől felvonultat néhány idézetet, Sachs bevezeti saját, új terminológiáját, a „körültekintő társadalom” (*mindful society*) kategóriáját. Ennek az új világnak az építőkövei az együttérzés, a kölcsönös segítségnyújtás és a kollektív döntéshozatal. Ez a rendszer nemcsak a szegényeknek jó, akik segítséget kapnak, de a gazdagoknak is, akik a segítséget adják (163. o.) A körültekintő társadalom polgárait nyolc jellemvonással írja körül a szerző: önmérséklet a fogyasztásban, önmérséklet a munkában, folyamatos tanulási igény, készség az együttműködésre és a segítségre, a környezet tisztelete, a jövő iránti felelősség, a közügyek megvitatásában való részvétel, illetve a globális kulturális különbségek elfogadása a világban érdeklődésben.

Ez bizony a kelet-európai fülnek nagyon úgy hangzik, mint a sosemvolt, de beígért kommunista társadalom. S mindezt betetőzi a könyv 10. fejezete, amely a 2011 és 2020 közötti időszakra szóló tízéves terv (szó szerint: program) részleteit mutatja be, 8 fő és 23 számszerűsített részletcél megfogalmazva.¹⁰ A célok között szerepelnek

⁸ A. Sz. Makarenko (1888–1939) szovjet író és pedagógus. Makarenko pedagógiájának középpontjában az önigazgató kollektíva állt, amely lehetővé teszi egyrészt a társadalom számára hasznos állampolgárok nevelését, másrészt az autonóm személyiség létrejöttét. Ezért Makarenko pedagógiájának egyik legfőbb jellemzője a kollektívizmus.

⁹ Sachs egyetlen helyen (150. o.) említi Marx nevét, amikor felhívja az olvasó figyelmét, hogy az, amit ő az amerikai társadalom hiperkommercializmusának nevez, lényegében azonos azzal, amit Marx „árufetisizmus” címszó alatt tárgyalt.

¹⁰ Sachs Amerikának javallt terápiája logikáját tekintve nagyon hasonlít az ENSZ Millenniumi fejlesztési célok (Millennium Development Goals, MDG) nevet viselő programjára. Ez egyáltalán nem véletlen. Mint az köztudomású, Sachs volt ennek a programnak is a szellemi atyja, és döntő szerepe volt a célok kijelölésében is. Ezek között olyan mérhető mutatók voltak és vannak, mint a mélyszegénység megszüntetése, a gyermekhalandóság csökkentése, az AIDS visszaszorítása stb. Lehet, hogy véletlen az egybeesés, de itt is 8 fő cél, illetve 21 részletcél szerepel. A programot, amely kötelező érvényű jogi-politikai dokumentum, az ENSZ 193 tagországa és 23 nemzetközi szervezet fogadta el 2000-ben. A teljesítés határideje 2015 (lásd Sachs [2005]).

makrogazdasági mutatók (a munkanélküliség 5 százalék alá szorítása, 2 százalékos GDP-arányos államháztartási hiány 2015-re stb.), meg tágabb politikai célok (például jobb pártfinanszírozási rendszer), illetve olyan kemény statisztikai mutatók, mint a várható átlagos élettartam 80 év fölé növelése. Sachs nem kevesebb, mint 20 nyomtatott könyvoldalt szánt ezen célok részletes ismertetésére, illetve annak számszerű illusztrálására, hogy a célok reálisan elérhetőek.

A 11. fejezet (A civilizált világ nincs ingyen) feladata a javasolt reformok költségeinek és várható hasznainak egyidejű számbavétele. A végkövetkeztetés az, hogy a szövetségi kormánynak lényegesen több jövedelemre lesz szüksége, mint amennyi ma rendelkezésre áll, ha el akarja tüntetni a mai deficitet. Ehhez szükség van – egyebek között – arra is, hogy a szupergazdagok a mainál lényegesen nagyobb adóterheket vállaljanak. Jóllehet a bemutatott számítások valójában csak durva becslésnek mondhatók, szerepel itt egy érdekes fejtegetés, amelyben Sachs vitába száll a hagyományos Európa *versus* Egyesült Államok összehasonlítások eredményével. A szerző szerint az egy főre jutó GDP-ben számított, hosszú idő óta változatlan amerikai előny sokkal inkább a természeti erőforrásokkal való kedvezőbb ellátottságnak, semmint a másképpen működő gazdasági rendszernek köszönhető. Egyszerűen az a helyzet, hogy az Egyesült Államokban egy lakosra több föld és természeti erőforrás jut, mint Nyugat-Európában. Ez biztosítja az amerikai fölényt, nem pedig a jobb érdekeltégi rendszer, az alacsonyabbak adók, a jobban működő intézmények vagy az állam önmegtartóztatása.¹¹

„A szövetségi kormány inkompetens és korrupció: mégis több és nem kevesebb kormányzatra van szükségünk” – ez az utolsó előtti fejezet meglehetősen provokatív, de jól érthető üzenete (249. o.). Sachs washingtoni politikusoknak szóló tanácsait érdemes szó szerint idézni: 1. fogalmazzatok meg világos célokat és mérföldköveket; 2. mozgósítsatok a szakértőket; 3. több évre előre tervezetek; 4. a távoli jövőről se feledkezzetek el; 5. vessetek véget a nagy cégek uralmának; 6. állítsatok helyre a közszolgálat becsületét; 7. amit lehet, decentralizáljatok. Ezek persze világos és emelkedett célok. A probléma csak az, hogy így, ezen a magas absztrakciós szinten megfogalmazva még a legdurvább és legostobább autokratikus rezsimek is képesek lennének magukra nézve kötelezőként elvállalni e célokat, nem is beszélve bármely reálisan hatalomra aspiráló amerikai vezetőről. Miért ne értene egyet ezekkel bárki is?

A könyv zárófejezetében (A megújulás záloga az új nemzedék) Sachs kertelés nélkül szól saját, aktuálpolitikai nézeteiről is. „Az Obama-adminisztráció a folytonosság kormánya volt, és nem a változásé.” (251. o.) Éppen ezért nem nagyon bízok a mostani elnök újraválasztásában, hiszen Obama legfőbb választási jelszava négy évvel ezelőtt a „változás” (*change*) volt. Mint az idealisták általában, Sachs is a jövőben, a jövő nemzedékében (konkrétan: a Facebook-generációban) reménykedik. Úgy látja, hogy ez a nemzedék etnikailag kevert, világnézetileg liberális, műveltebb, mint a megelőző generáció, és jobban bízok a kormányban. Miközben – természetesen – sem a történelmi tapasztalatok, sem a tudomány szabályai nem állnak ellentétben az

¹¹ Ez Sach tudományos munkásságában valójában visszatérő gondolat (lásd *Gallup és szerzőtársai* [1998]).

effajta generációs optimizmussal,¹² ez a hit – a recenzens véleménye szerint – nem tekinthető igazi válasznak a könyv első részében megfogalmazott gazdasági problémákra. Végére is, még a legkevésbé képzett és maximálisan önző *mai* amerikaiak is sokkal műveltebbek és felvilágosodottabbak, mint a korábbi generációk társadalmilag hasonló helyzetben volt *akkori* tagjai, és ugyanez elmondható a mai nemzedék legműveltebb és leginkább körültekintő módon viselkedő tagjairól is, amikor őket meg a korábbi elitekhez hasonlítjuk. A probléma, amit Sachs az általa javasolt társadalomjobbító terápia során egyszerűen figyelmen kívül hagy, az az, hogy a modern társadalom mind az ismeretek, mind az erkölcsi emelkedettség tekintetében szükségszerűen rétegzett, és emiatt a viszonylag szegények és az átlaghoz képest jómódúak közötti különbség minden korban újratermelődik.

És van még egy, talán még alapvetőbb aggály azzal a gyógy móddal, amelyet honfitársainak Sachs kínál. Úgy tesz, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne a társadalmi rendszerek sajtóságos vonásainak *tetszőleges arányú* keverése. Mintha a történelmileg megbukott szocialista rendszer humanista és szerethető vonásai, az „emberarcú szocializmus” simán összeegyeztethető lenne a kapitalista piacgazdaság dinamizmusával és szabadságeszményeivel.¹³ Úgy tűnik, mintha a mai Jeffrey Sachs meglepedkezett volna az 1989-es Jeffrey Sachs legfontosabb tanácsáról, amely már szerepelt a fentebb idézett Economist-cikkben is. „A kelet-európai országoknak vissza kell utasítaniuk mindenféle »harmadik utas« ideológiát, mint például a »piaci szocializmus« ötletét, amely a köztulajdonlásra vagy a dolgozói önkormányzás elvére épül. Ehelyett egyenesen a nyugati típusú piacgazdaságot kell választaniuk.” Lám, lám, most éppen ő tanácsolja a „harmadik utat” saját honfitársainak.

Mindent összevéve, azt mondhatjuk, Sachs könyve nagyon fontos írás, már csak azért is, mert szerzője világszerte komoly befolyással rendelkezik. Tényeket és összefüggéseket is lehet belőle tanulni. És még valamit, amiben az amerikai akadémiai elit toronymagasan jobb, mint a legtöbb európai szerző: csak csodálni lehet azt a szerkesztői tökélyt, ahogyan a könyv egésze is, meg az egyes mondatok is fel vannak építve. Minden tömör, világos, könnyen érthető, és a zseniálisan megválasztott példákön keresztül mélyen rögzülnek a gondolatok az olvasó emlékezetében. Abból is sokat tanulhatunk, ahogyan ez a könyv született. Mint Sachs ezt a köszönetnyilvánítások során maga is világossá teszi, munkáját tapasztalt és kevésbé tapasztalt munkatársak tucatjai segítették az anyaggyűjtésben, az adatok statisztikai elemzésében és prezentációjában, a hivatkozások ellenőrzésében. Úgy látszik, a jelentős közgazdasági könyvek megalkotásának ez a 21. századi technológiája. Egyedül, nem megy...

De ha a fő üzenetre koncentrálunk, be kell ismernünk: a közép-kelet-európai olvasók nagy része számára mégiscsak csalódás ez a könyv.

¹² Mi magyarok, sokszor idézzük Vörösmarty Mihály szavait: „Legyen minden magyar utód/ Különb ember, mint apja volt.” (Jóslat, 1847.)

¹³ A prágai tavasz 1968-ban rövid életű kísérlet volt a gazdaság, a párt és az állam demokratizálására, akkori szóhasználatlaltal egy „emberarcú szocializmus” kialakítására. A szocialista gazdaság megújuló reformhullámain felnőtt magyar közgazdász-nemzedék számára ennek lehetetlensége egyfelől megélt személyes tapasztalat, másfelől pedig sokszorosán körbejárt tudományos kérdés volt (lásd Kornai János idevágó nyilatkozatait, cikkeit és könyveit, különösen *Kornai* [2007]).

Hivatkozások

- AKERLOF, G.–SHILLER, R. [2011]: *Animal spirits, avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban*. Corvina Kiadó, Budapest.
- GALLUP, J. L.–SACHS, J. D.–MELLINGE, A. D. [1998]: *Geography and Economic Development*. NBER Working Paper, No. 6849.
- KORNAI JÁNOS [2007]: *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MAJOR IVÁN [1996]: *Külföldi tanácsadók (az) átalakulásban*. 2000, 8. évf. 5. sz. 3–7. o.
- SACHS, J. [1990]: *What is to be done?* *The Economist*, január 13. <http://www.economist.com/node/13002085>.
- SACHS, J. [1995a]: *Mi is az a 'sokkterápia'?* *Magyar Szemle*, 4. évf. 7. sz. 690–713. o.
- SACHS, J. [1995b]: *Juttatások és politika Kelet-Európában*. *Népszabadság*, 53. évf. 150. sz.
- SACHS, J. [2000]: *Elmaradottság és globalizáció: a technológiák szerepe*. *Valóság*, 43. évf. 9. sz. 115–120. o.
- SACHS, J. [1992]: *A piacgazdaság kiépítése Lengyelországban*. *Tudomány*, 8. évf. 5. sz. 6–13. o.
- SACHS, J. [2005]: *Investing in Development: a Practical Plan to Achieve the Millennium Development Goals*. Overview, United Nations Development Programme, <http://www.unmillenniumproject.org/documents/MainReportComplete-lowres.pdf>.

Mihályi Péter